

100 років тому, 15 червня 1896 року, В.Гнатюк та І.Франко написали статтю «І ми в Європі», опублікувавши її в журналі «Житє і слово» (1896, т.5, кн.1) як «протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття». Під ним стояло ще понад 20 підписів відомих діячів культури і передових студентів.

Ця стаття цікава не тільки як історичний документ, як вираз поглядів В.Гнатюка та І.Франка на національне питання в багатонаціональних державах. Вона зберігає певне значення і для сучасності, зокрема, з огляду на ті процеси, які відбуваються зараз на східних і південних землях України.

Пропонуємо уривки з неї, подаючи текст за Зібранням творів І.Франка в 50 томах (т.46, кн. 2, додатки).

Редакція

Володимир Гнатюк, Іван Франко

І МИ В ЄВРОПІ

ПРОТЕСТ ГАЛИЦЬКИХ РУСИНІВ ПРОТИ МАДЯРСЬКОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

Дня 2 іюня сього року відбулося в Будапешті в присутності зібраних членів Угорської Академії наук торжественне отворення кімнати, присвяченої пам'яті великого європейського генія Йоганна Гете. В тій кімнаті зложено і виставлено до прилюдного вжитку багату і цінну збірку пам'яток по великим поеті і великим чоловіці, подаровану Академії одним горожанином. При нагоді сього отворення проголосив президент Академії, граф Зічі, промову, в котрій отсей уступ, наскільки він був вірно переданий газетами, звернув нашу особливу увагу: «Надіємось, що тепер Європа, бачачи, як ми шануємо пам'ять її великого генія, перестане по-прікати нас національною нетерплячістю та шовінізмом». Ми не хочемо підсувати тим словам ніяких злобних коментаріїв, не хочем вдаватися в розбір делікатного питання, чи справді торжественне віддання до прилюдного вжитку збірки пам'яток по великим чоловіці, случайно дарованих Академії, може служити доказом, що весь народ, що його правительтво і його інтелігенція перейняті думками і ідеями того великого чоловіка. Ми не хочемо доказувати й такої можливості, що, коли дійсність

не відповідає врочисто виголошуваним фразам, таке експлуатування пам'яток імені великого чоловіка для цілей зовсім посторонніх і далеких від круга його ідей і ідеалів може вважатися радше профанацією, ніж шануванням його пам'яті. Для нас у промові графа Зічі важний тільки його покликання до Європи, його дезидерат, щоб Європа таким чи іншим способом виказала мадярській нації признання, що вона свободолюбна, толерантна, великодушна, що поступає в душі високогуманних ідеалів Гете.

Як члени українсько-руського народу, що живе, безперечно, також в Європі, що був живим огником у сім'ї європейських народів і діяльним співробітником європейської цивілізаційної праці ще в ту пору, коли предки нинішніх мадяр були пострахом Західної Європи і нищителями її культури, як члени народу, що, висунений долею на саму окраїну Європи, своїми грудьми заступав її як міг перед навалами азіатських варварів і в тій довговіковій боротьбі втратив усе, окрім почуття своєї єдності, окрім своєї національної вдачі, як і свого кровного зв'язку з європейським цивілізованим світом; як члени народу, котрого частина живе також під тінню корони св. Степана і зазнає всіх добродійств мадярського свободолюб'я, мадярської толеранції, мадярської великодушності і гуманності, ми в ім'я тих високих та світлих ідеалів, що в душі кожного європейця нерозривно в'яжуться з безсмертним іменем Гете, підносимо свій голос, щоби дати свідоцтво правді. Адже ж і ми в Європі, значить, покликання графа Зічі і до нас звернений, і ми маємо право і обов'язок відповісти на нього. До обов'язку сього ми почуваємося тим живіше, що наші брати, русини угорські, в першій лінії покликані до відповіді на сей покликання, не можуть піднести свого голосу з причин, які далі виложимо.

В кількох північних комітатах Угорщини живе до 500 000 русинів. І положенням, і традицією історичною і літературною, і з погляду на тип етнографічний та на усну словесність вони частина того українсько-руського народу, що заселює східну частину Галичини і полудневу частину Росії і в цілому числить сьогодні около 25 мільйонів душ. До XVI віку були угорські русини вільними людьми, тишилися значною автономією й їх відзначувало на королівському дворі, з них набирали королі угорські свою прибічну сторожу, а видніші русини мали значний вплив у королівській раді. В XVI віці почали мадяри витискати русинів, подібно як і інші немадярські народності, з усіх важніших урядів, а з часом почалося й переслідування русинів головно задля їх православної віри. На ніщо не здалась

унія церковна, на ніщо не здався титул апостольського вікарія, який папи римські надавали угро-руським єпископам; латинські єпископи вважали їх своїми вікаріями і ненастанно вмішувалися в діла руської церкви, а правительство ставало завсігди проти русинів.

Такий стан тривав аж до часів панування Марії-Терези і Йосифа II. Ті великі володарі, обіймаючи світлим розумом і широким поглядом усі народи монархії, щиро дбали про їх потреби. Марія-Тереза причинилася до встановлення самостійної єпархії мукачівської, наділила єпископа, капітулу, церкву і семінарію землями і доброю платою, подарувала поєзуїтський монастир, церкву і замок в Унгварі на палати єпископські, кафедральний собор, семінарію і теологічний музей, зрівняла у всім, а особливо в справах духовних, духовенство руське з латинським і тим способом забезпечила русинів від утиску і переслідування латинників. В р.1774 заснувала Марія-Тереза при церкві св.Варвари у Відні генеральну греко-католицьку семінарію духовну; угорським русинам призначено в ній 12 місць, а то 10 для мукачівської єпархії, а 2 для пізнішої пряшівської. Таким способом угорські русини одержали можливість черпати для себе знання в самім центрі держави. А що около р.1750 засновано також богословську школу в Мукачеві, де вчено по-слов'яно-руськи (її в р.1778 перетворено на духовну семінарію і перенесено до Унгвара, та й далі вчено в ній по-слов'яно-руськи), то між тодішніми угорськими русинами розпочався такий науковий рух, що вони не тільки у себе дома мали відповідні сили для виховання молоді, але достарчували їх і для Галичини, а навіть для Росії. Такі імена, як Балудянський, Венелін Гуца, Орлай, дальше Іван Земанчик, Петро Лодій, ще і досі мають почесне місце в історії російського шкільництва і російської науки. Угорські русини, крім віденської, виховувались також у львівській семінарії, в одній і другій бували вони навіть ректорами, як Михайло Щавницький (ректор у Львові), Самійло Вулкан, Бачинський, Нодь і др. (ректори у Відні). Здавалось через якийсь час, що Угорська Русь станеться джерелом, з котрого живуча вода розлілється по цілій Україні-Русі. Та ось зараз усе порвалося. А чому?

В 1825 р. заснували мадяри свою Академію наук в Пешті, під впливом інших народностей, між котрими почалося тоді відродження, почали й мадяри виробляти свою народну мову і вводити її у всі уряди, навіть військові. Відтоді почали мадяри змагати до відрубності політичної, відтоді й почалась на добре мадяризація. В 1844 р. ухвалив пештенський сойм

закон, на підставі котрого введено остаточно урядову мадярську мову в уряди у всіх краях угорської корони, значить, і в Угорській Русі. Протівитись не було кому, закон увійшов в життя. Русини, стративши тим часом щонайспосібніших своїх людей чи то через еміграцію, чи через смерть, заніміли зовсім.

Тим часом в 1848 р. вибухає революція. Русини стали по стороні австрійського уряду — хоч тихцем було їх немало й по стороні мадярів; зате австрійський уряд по поборенні революції починає знов до них ласкавіше відноситися. Русини почали брати участь в житті політичнім; 19 октября 1849 приїхала до Відня депутація угорських русинів, до котрої належали: д-р Михайло Вівсяник, лікар із Відня, Адольф Добрянський, тоді військовий комісар при російській армії, д-р Вікентій Алексович, лікар із Відня, і священники: Іван Солтис, Віктор Добрянський та Олександр Яницький. Депутація вручила цісареві ось яку петицію: угорські русини бажають, щоби:

- 1) введено в життя австрійську конституцію з 4 марта 1849;
- 2) признано угорським русинам відрубну політичну територію;
- 3) розграничено адміністраційні округи на округи етнографічні без огляду на попередній поділ Угорщини на комітати;
- 4) основано руські народні школи, руські гімназії, руську приватну академію в Унгварі і перемінено львівський університет на руський;
- 5) узгляднювано русинів при заміщуванні урядів, а не допускано урядників, що не знають руської мови, до урядів в руських округах;
- 6) видавано руську урядову часопись з допомогою уряду;
- 7) щоби вільно було друкувати книги кирилицею;
- 8) зрівняно руських урядників, священників, учителів з особами того ж стану інших народностей;
- 9) узгляднено руських людей при авансі в армії і заміщено деякі урядові посади при головнім правительстві в Відні русинами;
- 10) заведено руських капелянів при руських полках.

Мала частина тих бажань була сповнена; неважаючи на бідність руського народу угорського, заведено в многих місцевостях двокласові школи народні і повторюючі недільні відділи для дорослих з руською мовою викладовою; в многих місцевостях заведено знов школи парафіяльні, де вчителями, і то навіть добрими, були дяки. Коли

австрійський уряд іменував Добрянського надзупаном 4 комітатів руських з осідком в Унгварі, завів той в адміністрації руську мову, позаміщував много урядів руськими семінаристами, постарався о те, що почато викладати в гімназії кілька предметів по-руськи, позаводив руські написи на таблицях в Унгварі і по селах. Його знаменитий організаторський талант зелектризував цілу Русь Угорську і підвів її до життя. На жаль, не став він відразу на народнім становищі, тому доки уряд підпомагав його, або бодай не робив йому перешкод, доти все держалося: коли ж під управою Бейста настав дуалізм і маляри взяли під ноги всіх своїх противників з 1849 р., устав також рух між русинами. Маляризація розпочалася наново, та сим разом безмірно сильніше і брутальніше, ніж уперед. На русинів перенесли маляри всю ненависть, якою палали до росіян за погром 1849 р., нищити русинів зробилося немов патріотичним обов'язком малярьським, дарма що сповнювання сього ніби патріотичного обов'язку вело за собою економічну руїну, духову темноту і безпомічність півмільйонної маси народу, виключало від цивілізаційного розвою і поступу цілі обширні комітати, деморалізувало і доводило до цілковитого етичного здичіння угро-руську інтелігенцію, найпаче ту її часть, що з покликання свого повинна би стояти на сторожі гуманності і етичних ідеалів — духовенство вище і нижче [...]

Такими то способами обезсилено, зубожено, отемнено, обдерто з усіх найкращих здобутків цивілізації великий і живий відлам українсько-руського народу, відібрано йому можливість промовити самому в своїй обороні, заткано уста, щоби криком розпуки, стогоном потоптаной і зневаженої гідності людської не псував гармонії пишних торжеств тисячоліття малярьської єдності і малярьської слави.

Ми не вороги малярьської нації. Ми високо цінимо її енергію в боротьбі за свої права, її геройство в тяжких для неї хвилях; ми шануємо її заслужених мужів, її талановитих писателів, поетів і політиків, бо знаємо, що вони ніколи не були ворогами слабих, гнобителями пригноблених, не були прихильниками здирства, отемнювання і деморалізації *ad majorem Hungariae gloriam*¹ з географічного їх положення. Та проте ми думаємо. Ми тямимо ті щирі сердечні слова, якими знаменитий угорський писатель Етвеш накликав своїх земляків до справедливого і гуманного трактування угорських русинів; ми спочуваємо щиро й тим словам, які недавно

¹ Для більшої слави Угорщини (лат.) — Ред.

роголосив мадярський посол Угрон в парламенті в обороні немадярських ародностей і закінчив досадним упімненням: «Хто обдирає ті народності їх прав, той допускається тяжкого злочину на спільній вітчизні». Ми южемо тільки жалувати, що такі слова і такі погляди серед мадярської успільності — виїмки, голос вопіющого в пустині. Ми бажаємо мадярській ації якнайкращого розвою, та проте думаємо, що по трупах немадярських ародностей вона не піде наперед, що дорога насильства, кривдження, кономічного і духового руйнування провадить тільки до згуби, а не до оступу, дегенерує і підкопує не тільки слабшого, але й сильнішого.

Ми не маємо нічого проти того, щоби наші угро-руські брати були обрими угорськими патріотами. Своім осідком, економічними і ультурними інтересами вони тісно зв'язані з Угорщиною, і ми розуміємо обре, що ми не в силі розірвати той зв'язок, бо він природний, впливає географічного їх положення, що вони мають бути свідомими русинами, ути живою і діяльною частиною тої нації, до котрої належать своїм оходженням, своєю історичною і духовною традицією. Та свобода, отрою Угорщина нині величається перед світом, не повинна бути путами, до сковують уста і душу півмільйонової маси, бо тоді вона перестає бути вободою, а робиться карикатурою свободи, дволичним фарисейством. І оли ми нині, спонукані безвихідним, страшним і приниженим оложенням наших угорських братів, перед лицем цивілізованої Європи ідносимо торжественний протест проти бруталного винародування, кономічного районування, духовому стемнюванню і моральному відлюдюванню угро-руського народу, не меншому, коли не більшому, як е, якого дізнають інші немадярські народності Угорщини: словаки, умуни, серби, хорвати і німці, — то ми переконані, що протестуємо не ротив свободи, не против гуманності, не против поступу, а против безильному і безсовісному надуживанню тих високих слів для брудних, навіть е національних, а вузько кастових цілей. Ми певні, що не тільки в Європі, ле й серед чесних і доступних для справедливості мадяр протест наш найде відгомін, а з свого боку запевнюємо, що не перестанемо боротися теперішніми порядками в Угорщині, не гідними краю європейського, е перестанемо всякими легальними способами розбуджувати серед аших угро-руських братів руського народного почуття, віруючи в те, що анування бруталного насилля і цинізму ніколи не може бути тривке.

Львів, дня 15 іюня 1896